

Iwona Sagan
Uniwersytet Gdański
e-mail: iwona.sagan@ug.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6363-3831>

Znaczenie dorobku Bohdana Jałowieckiego w nauce i praktyce życia społeczno-gospodarczego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/ZN.2020.019>

Abstrakt. Artykuł analizuje dorobek naukowy Bohdana Jałowieckiego, podkreślając jego wpływ na rozwój interdyscyplinarnych badań miejskich w Polsce. Jałowiecki, integrując elementy socjologii, geografii i planowania przestrzennego, znacząco przyczynił się do umiędzynarodowienia polskiej myśli naukowej, m.in. przez wprowadzenie francuskich koncepcji Henri Lefebvre’a oraz Manuela Castellsa. Wprowadzenie idei społecznego wytwarzania przestrzeni i racjonalnego eklektyzmu w metodologii badań pozwoliło na głębsze zrozumienie złożonych procesów społeczno-przestrzennych. Artykuł omawia krytyczne oceny Jałowieckiego dotyczące polityk rozwojowych w okresie socjalizmu i transformacji systemowej, w tym jego wczesne ostrzeżenia przed bezkrytycznym przyjmowaniem dogmatu wzrostu gospodarczego. Jałowiecki akcentował znaczenie uspołecznienia planowania przestrzennego i udziału obywateli w procesach decyzyjnych, podkreślając potrzebę integracji planowania gospodarczego i przestrzennego dla pełnego odzwierciedlenia interesu publicznego i kształtowania ładu przestrzennego.

Słowa kluczowe: Bohdan Jałowiecki; dorobek naukowy; studia miejskie; polityki rozwoju przestrzennego

The Importance of Bohdan Jałowiecki’s Achievements in Science and Practice of Socio-Economic Life

Abstract. The article analyses the scientific work of Bohdan Jałowiecki, highlighting his influence on the development of interdisciplinary urban studies in Poland. By integrating elements of sociology, geography and spatial planning, Jałowiecki contributed significantly to the internationalisation of Polish scientific thought, including the introduction of the French concepts of Henri Lefebvre and Manuel Castells. The introduction of the idea of social production of space and rational eclecticism in research methodology allowed for a deeper understanding of complex socio-spatial processes. The article discusses Jałowiecki’s critical assessments of development policies during socialism and systemic transformation, including his early warnings against the uncritical adoption of the dogma of economic growth. Jałowiecki emphasised the importance of socialising spatial planning and citizen participation in decision-making processes, stressing the need to integrate economic and spatial planning in order to fully reflect the public interest and shape the spatial order.

Keywords: Bohdan Jałowiecki; scientific achievements; urban studies; spatial development policy

Zakresu zainteresowań badawczych i prac Bohdana Jałowieckiego nie da się ograniczyć do jednej z dyscyplin mieszczących się w obszarze nauk społecznych. Polem spajającym jego aktywność naukową są niewątpliwie studia miejskie, ale

granice tego pola są rozmyte i prace Bohdana Jałowieckiego wnikają głęboko w takie obszary badawcze jak studia regionalne, polityka terytorialna, planowanie przestrzenne, a nawet socjologia wsi. Maria Halamska pięknie ujmowała jego bliskie związki z tym obszarem badań, realizowane w latach 80. w formie kierowania Zakładem Socjologii Wsi Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, żartując, że był niespełnionym socjologiem wsi. Bez wątplenia cechy i siłę interpersonalnych związków charakteryzujących społeczności wiejskie, lokalnie domknięte (Tönniesa *Gemeinschaft*), potrafił odnajdywać w wielkomiejskich *Gesellschaft* i tym samym odnajdywał klucz do interpretacji i wyjaśniania złożonych zjawisk i procesów społecznych kształtujących wielkie, gęste i heterogeniczne zbiorowości miejskie.

Procesy urbanizacji kształtujące miasta duże i małe ostatecznie zdominowały pod koniec dekady lat 80. kierunek jego badań. Bez wątplenia interdyscyplinarność podejść i interpretacji naukowych Bohdana Jałowieckiego przyniosła najszersze rezultaty w studiach miejskich. Jego wkład w rozwój badań społecznych, w tym społeczno-przestrzennych badań miejskich, jest fundamentalny. Sposób uprawiania studiów miejskich i szerzej – regionalnych analiz przestrzennych przez Jałowieckiego wpłynął na silną interdyscyplinaryzację tych badań. W zdominowanych przez badania fizjonomiczno-morfologiczne studiach przestrzennych Jałowiecki skutecznie zaszczerpiał dorobek polskich socjologów miasta (Wallis 1971; Pióro 1982). Jego prace wprowadzały nurt ekologii społecznej do przestrzennej tradycji badawczej, a tą drogą także do praktyk planistycznych i gospodarowania przestrzenią. Zaslugą Jałowieckiego było przenoszenie na grunt polskich badań dorobku francuskiej tradycji badawczej, w tym prac Henriego Lefebvre’a, którego *prawo do miasta* jest dziś nie tylko przywoływaną zasadą zrównoważonego i społecznego planowania miast, ale także ideą wykorzystywaną przez społeczne ruchy miejskie. Jego wkładem w umiędzynarodowienie polskiej nauki było również przetłumaczenie na język polski Kwestii miejskiej Manuela Castellsa (1982), która zmieniła sposób uprawiania i rozumienia studiów miejskich w Polsce.

Prace Jałowieckiego sprawiły, że socjologia miasta została silnie uprzestrzeniona, natomiast geografia i planistyka uspołecznione. Podkreślał, że konieczna jest suma różnych, interdyscyplinarnych analiz, aby móc zgłębić rzeczywistość społeczno-gospodarczo-przestrzenną. Jałowiecki (2010) jako pierwszy wprowadził za Lefebvre’em (2009) do polskiej tradycji badawczej pojęcie społecznego wytwarzania przestrzeni. Redagując i wydając interdyscyplinarne monografie podsumowujące kolejne dekady rozwoju studiów miejskich, Jałowiecki świadomie kształtował i rozwijał polskie badania miejskie jako spójny nurt badawczy (Sagan 2021). Mając świadomość wyzwań wynikających z interdyscyplinarnych badań, głosił pochwałę racjonalnego eklektyzmu w metodologii nauk społecznych (Jałowiecki, Szczepański 2002).

Dynamicznie zmieniające się wraz z transformacją systemową oblicze polskich miast, nowe problemy rozwojowe, przemiany społeczne i radykalne zmiany prowa-

dzonych polityk wymagały i nadal wymagają wnikliwych obserwatorów i interpretatorów nowej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Jałowiecki był jednym z nich. Perspektywiczne postrzeganie problemów rozwojowych przez Jałowieckiego sprawiało, że dokonywał on nie tylko cennych diagnoz stanu aktualnego, ale także niezwykle trafnie prognozował przyszłe zmiany, kierunki rozwoju i wynikające z nich konsekwencje społeczno-przestrzenne.

Przykładów trafności diagnostyczno-prognostycznej oceny prowadzonych polityk rozwojowych dokonywanej przez Jałowieckiego dostarczają liczne jego prace publikowane w latach 80. minionego wieku, w tym prace z zakresu badań polityki miejskiej. Diagnoza realizowanego w okresie socjalizmu modelu planowania przestrzennego dokonana przez Jałowieckiego celnie identyfikowała elementy decydujące o jego słabości w systemie ówczesnego zarządzania (Jałowiecki 1987). Wskazywał czytelne już wówczas społeczne koszty dominacji neopozytywistycznego paradygmatu planowania przestrzennego, który będąc kształtowany w doktrynie modernistycznego rozwoju społeczno-gospodarczego wzmocnionej centralistycznym planowaniem socjalistycznym, tworzył podwaliny pod budowę po-transformacyjnego neoliberalnego dogmatu rozwoju, który nie tylko nie przezwyciężył, ale wręcz wykorzystał słabości odziedziczone po poprzednim systemie. Już w połowie lat 80. Jałowiecki zauważał, że nie należy utożsamiać wzrostu gospodarczego z postępem oraz że bezkrytycznie przyjmowany dogmat wzrostu może prowadzić do kryzysu i regresu, a nie do spodziewanego rozwoju. Dziś, niemal 40 lat później, stwierdzenia te są powszechnie podnoszone w dyskusji na temat kryzysów: środowiskowego, ekonomicznego, społecznego. Oceniając trafność jego diagnoz, trzeba mieć na względzie, że były one formułowane w momencie światowego zwrotu neoliberalnego, który w Polsce miał się dopiero rozpocząć wraz ze zmianą systemu politycznego i który był oczekiwany jako najbardziej progresywny model rozwoju, zapewniający wzrost dobrobytu społecznego (Sagan 2023, s. 43).

Jałowiecki już w okresie socjalizmu wyraźnie podkreślał, że planowanie przestrzenne jest narzędziem wykorzystywanym do zawłaszczania i organizowania przestrzeni w interesie klas, warstw i grup sprawujących władzę ekonomiczną, polityczną i ideologiczną. W neoliberalnej gospodarce rynkowej czytelność tego twierdzenia nabrała mocy. Gospodarowanie przestrzenią i planowanie przestrzenne zostały podporządkowane decyzjom i interesom sektora ekonomicznego, a jego rola i znaczenie jako instrumentu kontroli instytucji publicznych nad gospodarowaniem przestrzenią nie uległy wzmocnieniu w stosunku do okresu socjalizmu, w którym były zależne przede wszystkim od decyzji polityczno-ideologicznych, także służących celom określonych branż gospodarczych. Ideologiczna narracja, że nieskrępowana planistycznymi regulacjami wolnorynkowa gospodarka w sposób najlepszy i najbardziej efektywny uporządkuje zagospodarowanie przestrzeni, została bezkrytycznie zaakceptowana. Podobnie jak w poprzednim systemie, przestrzeń będąca produktem wytwarzanym społecznie nie uzyskiwała należytej rangi

i pozycji w strukturach władzy i zarządzania. Warto w tym miejscu przywołać twierdzenie Manuela Castellsa, że „przestrzeń nie jest «odbiciem społeczeństwa», przestrzeń *jest* społeczeństwem [...]” (1982, s. 4). Jałowiecki w filozoficznej debacie na temat ontologicznej i epistemologicznej natury przestrzeni deklarował zasadność ujmowania przestrzeni w kategoriach ontologicznych (Sagan 2004).

W duchu rozumienia jedności przestrzeni i społeczeństwa Jałowiecki pisał o głębokiej polityczności planowania przestrzennego i upominał się o jego polityczne upodmiotowienie. Dzisiejszy, wielowymiarowy kryzys globalny jest potwierdzeniem nierozłącznej jedności społeczeństwa i przestrzeni, w której ono żyje. Brak politycznie, a przede wszystkim prawnie silnie umocowanej podmiotowości planowania przestrzennego sprawia, że ekonomiczna arogancja wobec ładu przestrzennego, czyli koniecznej dbałości o jakość przestrzeni, doprowadziła do załamania równowagi środowiskowej i skutkuje pogorszeniem i zagrożeniem warunków życia człowieka. Powszechne jest traktowanie pojęcia ładu przestrzennego w wąskich, urbanistycznych kategoriach. Tymczasem ład przestrzenny to przede wszystkim jakość środowiska, w którym żyje człowiek, wyrażająca się zarówno jakością przyrodniczą, tworzącą podstawowe ramy egzystencjalne, jak i jakością jego przekształcenia na potrzeby zagospodarowania. Częste utożsamianie ładu przestrzennego jedynie z estetyką krajobrazu dowodzi nie tylko słabości planowania przestrzennego, ale także oderwania go od jego społecznej istoty. Jałowiecki podnosił ten problem już ponad cztery dekady temu.

W latach 80. kwestia partycypacji społecznej w procedurach realizowanych przez instytucje i organizacje sektora publicznego nie była tak oczywista. Jałowiecki, antycypując kierunek zmian, podkreślał, że upolitycznienie planowania może i powinno dokonywać się przez jego uspołecznienie. Udział społeczności w planistycznych procesach decyzyjnych staje się gwarantem zabezpieczenia interesu publicznego, służy upodmiotowieniu obywateli i w efekcie budowaniu demokracji lokalnej. Problem naprawy demokracji reprezentacyjnej poprzez stałe poszerzanie udziału i doskonalenie metod partycypacji i deliberacji w procesach planistycznych i decyzyjnych jest obecnie jednym z najważniejszych wyzwań polityk wszystkich szczebli zarządzania.

Kolejną trafną diagnozą Jałowieckiego dowodzącą przenikliwości jego sądów formułowanych na podstawie prowadzonych badań i analiz było wyrażane niemal pół wieku temu twierdzenie, że uspołecznienie planowania przestrzennego, czyli rzeczywiste kształtowanie przestrzeni w interesie społecznym, będzie możliwe jedynie w sytuacji zapewnienia jego integralności z planowaniem gospodarczym. W tej fundamentalnej kwestii sytuacja do dziś nie uległa zmianie na korzyść mimo starań i wysiłków podejmowanych na rzecz wdrożenia zintegrowanego planowania zarówno przez badaczy, jak i praktyków.

Mimo że szereg diagnoz i koncepcji formułowanych przez lata aktywności naukowej, wdrożeniowej i popularyzatorskiej Bohdana Jałowieckiego do dziś nie

zostało w pełni wykorzystanych, tacy naukowcy jak Jałowiecki sprawiają, że nie tylko lepiej rozumiemy otaczającą nas rzeczywistość, ale także wiemy, co należy zrobić, aby ją doskonalić.

Bibliografia

- Castells M., 1982, *Kwestia miejska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jałowiecki B. (red.), 1987, *Problematyka społeczna w planowaniu przestrzennym*, Biuletyn KPZK, 134.
- Jałowiecki B., 2010, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2002, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lefebvre H., 2009 [1974], *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.
- Pióro Z. (red.), 1982, *Przestrzeń i społeczeństwo: z badań ekologii społecznej*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Sagan I., 2004, Recenzja: „Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2002, «Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej»”, *Studia Regionalne i Lokalne* 3(17): 147–149.
- Sagan I., 2021, „Bohdana Jałowieckiego rola i znaczenie w rozwoju polskich badań miejskich”, *Przegląd Socjologiczny* 70(4): 9–13.
- Sagan I., 2023, Problematyka społeczna w planowaniu przestrzennym. Komentarz do publikacji pod redakcją Bohdana Jałowieckiego, w: T. Markowski, M. J. Nowak (red.), *Polska myśl urbanistyczna i planistyczna z okresu PRL-u i jej aktualność. Wybór esejów*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, KPZK PAN, Warszawa, 39–48.
- Wallis A., 1971, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.